

Ah, ti vršnjaci!

O vršnjacima i njihovom utjecaju na rizično
ponašanje u adolescenciji

mr. sc. Daniela Šincek,
asistentica, Studij
psihologije, Filozofski
fakultet u Osijeku

Nije neobično da učenik sklon ometanju nastave promijeni školu. U razgovoru s roditeljima i, najčešće, dječacima koji su mijenjali školu, uvijek je bilo puno velikih očekivanja, ideja o novom početku. Možete tada obitelji pokušati objasniti da sama promjena okoline neće dovesti do promjene u ponašanju. Osobito je to teško kad roditelji 'nestašno' ponašanje svog djeteta pripisuju izazivanju nekih suučenika 'koji se uvijek izvuku, njega nagovaraju, a on je naivan i prihvati i ne zna se sakriti'.

Što nam roditelji kazuju ovim svojim rečenicama? Govore nam kako atribuiraju (čemu pripisuju) uzroke ponašanja svog djeteta. Atribuiranje je pojava u socijalnoj kogniciji kojom zaključujemo o uzrocima vlastitog i tuđeg ponašanja (atribuiranje je nesvjesno i uglavnom smo uvjereni da točno atribuiramo). Ovakvo atribuiranje je eksternalno (suočnici su uzrok nepoželjnog ponašanja, a ne njihov sin), nekontrolabilno (ne može njihov sin kontrolirati ni ponašanje suočnika niti svoju naivnost), a po roditeljima često i specifično (često je jedan suočnik po njima problem i da njega nema, njihovo dijete bi bilo idealno). Kod socijalne percepcije i kognicije treba uvijek imati na umu da nije važno je li ona točna ili netočna, važno ju je razumjeti jer ona vodi buduća ponašanja.

Stoga će voditi i očekivanja ovih roditelja iz našeg primjera, te će oni vjerovati da će promjena škole (tj. novi razred u kojem nema tog suočnika kojeg smatraju izvorom svih problema svog djeteta) donijeti korjenitu promjenu u životu njihove obitelji (neće više biti poziva na razgovore, neće im biti neugodno na roditeljskima, svi će vidjeti koliko su netočno procijenili njihova sina).

Obično već prvi tjedan u novoj školi donese razočaranje. Ostavimo sad na stranu atribucije nastavnika koje nastaju kad čuju da im u sedmom razredu dolazi učenik iz druge škole (a obitelj se nije selila). Ono što se često događa

jest to da se već na prvom odmoru dječak iz našeg primjera počne družiti s podjednako rizičnim učenikom iz svoje nove škole. Često se već tijekom prvog tjedna dogodi neki eksces (npr. odgovaranje nastavniku uz psovke ili oštećenje imovine škole). Često se to dogodi ni 24 sata od razgovora s roditeljima i djetetom u kojem vas to dijete uvjerava da razumije da mu je ovo nova šansa, da će od sutra sve biti drukčije i bolje, da će paziti s kim se druži, izbjegavati one problematičnog ponašanja i slično. Ukoliko ne poznamo dinamiku vršnjačkih odnosa, ovo može biti iznenađujuće (pa i razočaravajuće, osobito za roditelje tog dječaka).

Rizično ponašanje i kršenje zakona određuje niska samokontrola, a razina samokontrole je utvrđena već tijekom djetinjstva. Prema tome, vršnjaci ne mogu biti uzrok ponašanja ili povećanja razine rizičnog ponašanja, već je druženje s njima 'nusproizvod' njihovih obilježja i ponašanja.

Ovo 'pronalaženje' dječaka jednake rizičnosti nije iznenađujuće znanstvenicima koji proučavaju rizično i društveno neprihvatljivo ponašanje djece i mladih (uključujući kršenje zakona). O tome je govorio već bračni par Glueck (1950.) ukazujući na to da 'svaka ptica svome jatu leti', odnosno govoreći da se za druženje odabiru osobe sličnih obilježja (u literaturi se sreće pod različitim nazivima: hipoteza selektivnosti, homofilija ili hipoteza naklonosti). S njima se slažu i

Gottfredson i Hirschi (1990.) koji kažu da rizično ponašanje i kršenje zakona određuje niska samokontrola, a razina samokontrole je utvrđena već tijekom djetinjstva. Prema tome, vršnjaci ne mogu biti uzrok ponašanja (ili povećanja razine rizičnog ponašanja), već je druženje s njima 'nusproizvod' njihovih obilježja i ponašanja.

Njima oponiraju predstavnici socioloških i pristupa teorija socijalnog učenja. Oni smatraju da prvo dolazi do druženja s rizičnim vršnjacima i da kroz to druženje djeca i mladi usvajaju rizična ponašanja. Ovakvo postavljena objašnjenja nužno nas dovode do situacije 'kokoš ili jaje' – ako samokontrola kao stabilna osobina određuje individualnu razinu kršenja normi (nepisanih i pisanih), a agregacija mladih rizičnog ponašanja je nusproizvod određen homofilijom – kako objasniti da se kod nekih rizičnost ponašanja povećava, a kod drugih smanjuje ili potpuno nestaje? Ako su pak rizični vršnjaci jedini uzrok usvajanja rizičnog i društveno neprihvatljivog ponašanja, kako objasniti izrazito agresivno ponašanje u ranoj dobi ili podatke koji ukazuju da su neke osobine pojedinca jasno povezane s takvim ponašanjem (npr. psihopatske tendencije s izrazito nasilničkim ponašanjem). Stoga se sve više pozornosti usmjerava na teorije koje integriraju različite moguće uzroke i korelate rizičnog ponašanja.

U tom kontekstu socijalni utjecaj ima značajnu ulogu. Brojna istraživanja su pokazala da druženje s rizičnim vršnjacima povećava razinu nepoželjnih ponašanja. Povećalo se agresivno ponašanje (Patterson, 1993.), delinkventno ponašanje u adolescenciji (Stoolmiller, 1994.), kao i rizično ponašanje općenito (Dishion, Capaldi, Spracklen i Li, 1995., Dishion, Spracklen, Andrews i Patterson, 1996., Dishion, Eddy, Haas, Li i Spracklen, 1997., Dishion, McCord, & Poulin, 1999.). Dishion & Medici Skaggs (2000.) su, prateći mjesečne promjene u konzumiranju droge, utvrdili da je

povećanje u konzumiranju povezano s povećanjem vremena provedenog s vršnjacima. Dakle, u onim mjesecima u kojima su se rizični vršnjaci više družili, proveli više vremena zajedno, više su i konzumirali drogu (valja imati na umu da je droga oblik rizičnog ponašanja koje u ovoj dobi karakterizira konzumiranje u grupi). Posebno su ukazali na nalaz koji pokazuje da je odnos dvosmjernan – povećanje druženja s vršnjacima povećava konzumiranje droge, koje posljedično dovodi do većeg druženja s vršnjacima.

Ova istraživanja su provedena u okviru provjere Oregonskog modela (Patterson, Reid i Dishion, 1992.). Radi se o sustavnom pristupu proučavanju razvoja rizičnih ponašanja djece i mladih. Pristup se zasniva na proučavanju interakcija među članovima obitelji, ali i među vršnjacima. U okviru Centra za dijete i obitelj Sveučilišta u Oregonu, osim istraživanja i razvoja, teorije su se stalno provodile, evaluirale i doradivale intervencije za obitelji u riziku. Osobito je značajan doprinos spoznaja dobivenih opažanjem interakcija, ali i korištenjem podataka iz različitih izvora (od djece, roditelja, nastavnika i vršnjaka). Tako formiran model koji kreće iz okvira teorija socijalnog učenja kao osnovnu premisu postavlja hipotezu da će se zadržavati i generalizirati ponašanja koja su najisplativija (isplativost je definirana kao dovođenje do cilja – treba imati na umu da su djeca i mladi često usmjereni na kratkoročne ciljeve, npr. zabavu, i da se teško usmjeravaju na dugoročne ciljeve, npr. razvoj radnih navika koje će omogućiti posao i plaću jednog dana). U obiteljima u riziku učestalo je da je djeci najisplativija agresivna reakcija (npr. bacanje po podu će dovesti do toga da roditelj prestane od djeteta zahtijevati da pospremi igračke). Istovremeno, budući da je ciljeve ostvarivalo agresivnim ponašanjem, dijete ne razvija dovoljno svoje socijalne vještine. Opažanje interakcija (Patterson, Reid i Dishion, 1992.) je također pokazalo da će nerizično dijete

na zahtjev da pospremi igračke upravo socijalnim vještinama, npr. pošalicom ili umiljavanjem roditeljima, nastojati izbjeći roditeljski zahtjev ili bar dobiti pomoć roditelja. To će kod ove djece dovesti do razvoja socijalnih vještina, što izostaje kod rizične djece. Rizično dijete takvo agresivno ponašanje prenosi i u školsko okruženje. Druga djeca i djelatnici škole reagiraju na to – djeca na način da izbjegavaju druženje s djetetom agresivna ponašanja, a odrasli na način da to dijete doživljavaju problematičnim (Snyder, 2004.). Osamljeno i rizično dijete se počinje sve više družiti s rizičnim vršnjacima.

U obiteljima u riziku učestalo je da je djeci najisplativija agresivna reakcija. Istovremeno, budući da je ciljeve ostvarivalo agresivnim ponašanjem, dijete ne razvija dovoljno svoje socijalne vještine.

Usporedbom interakcija rizičnih prijatelja (dijade) s interakcijama nerizičnih prijatelja utvrđen je mehanizam za koji se pretpostavlja da omogućuje socijalni utjecaj, tzv. trening devijantnosti (npr. Dishion, Spracklen, Andrews i Patterson, 1996., Granic i Dishion, 2003.). Naime, pokazuje se da su se i rizični i nerizični prijatelji u svom razgovoru doticali kršenja normi i pravila. Ono što ih razlikuje jest to da su rizični parovi proveli više vremena razgovarajući o kršenju pravila, ali još značajnija razlika je u emocionalnim reakcijama. U nerizičnim parovima, poticanje takve teme dovodilo je do ignoriranja od strane drugog djeteta (što smanjuje vjerojatnost da se takvo ponašanje ponovno pojavi). U rizičnim parovima je takva tema dovodila do osmjehivanja, poticanja, emocionalnog

uzbuđenja koje se očitovalo u tome da je drugi član para odmah imao potrebu nadodati neki još ozbiljniji način na koji je on prekršio pravilo, što je djelovalo poticajno i na prvog člana para koji je potom nadodao neko svoje rizičnije ponašanje. Granic i Dishion (2003.) ukazuju da su njihovi rizični sudionici često svoj razgovor doveli u fazu kad su oba adolescenta govorila uglavnom u sveopćem uzbuđenju. To je važno i za intervencije – Poulin, Dishion i Burraston (2001.) su utvrdili da su intervencije koje su uključivale grupni rad s adolescentima rizičnog ponašanja postajale poligon za provođenje treninga devijantnosti – njihovi sudionici su povećali svoje rizično ponašanje nakon provedenih intervencija. Osobito su bili pogođeni oni mladi koji su na početku programa bili manje rizični. Ovo je dobro imati na umu u situaciji kad se provode brojni programi po školama, a nema sustavnih i nezavisnih evaluacija istih. No, kad pogledamo realnost u kojoj živimo, znamo da u svakom našem razredu imamo bar jedno dijete u riziku. Krivo tumačenje istraživanja iz prethodnog odjeljka može dovesti do potpune segregacije takve djece. Osim što je to nedopustivo s obzirom na ljudska i dječja prava, smatram da nije dobro rješenje niti za ostalu djecu, a upravo je suprotno glavnim nalazima istraživanja koje su proveli Poulin, Dishion i Burraston i ukazali na to da je stavljanje više rizične djece u istu aktivnost nepoželjno. Naime, Oregonski model razlikuje mlade u riziku s obzirom na dob javljanja rizičnog ponašanja (Reid, Patterson i Snyder, 2004.). 'Mladi s ranim javljanjem' s društveno neprihvatljivim ponašanjem započinju prije 13. godine života (do 13. godine ih je već policija zatekla u kršenju zakona), te su prošli put opisan u prethodnim dijelovima ovog rada – u obitelji su naučili da je agresivno ponašanje isplativo i to su prenijeli u školu u kojoj su doživjeli odbacivanje vršnjaka, slab akademski uspjeh i

okrenuli se druženju s drugim rizičnim vršnjacima s kojima su prolazili trening devijantnosti i usvajali sve ozbiljnija nepoželjna ponašanja, uključujući i sve ozbiljnije kršenje zakona. Za ovu skupinu mladih prema modelu se očekuju lošiji ishodi – vjerojatno je da će i u odrasloj dobi nastaviti s kršenjem zakona. Druga skupina su ‘mladi s kasnim javljanjem’, koji s rizičnim ponašanjem počinju nakon 13. godine života. Za njih autori primjenjuju hipotezu graničnosti – njihove obitelji su nešto rizičnije od obitelji djece koja kasnije neće imati rizična ponašanja, ali oni imaju bar donekle razvijene socijalne vještine i postižu određen školski uspjeh. Problem je što u ranoj adolescenciji roditelji i odrasli smatraju

da ne trebaju toliko nadzirati njihovo ponašanje, te su ovi mladi prepušteni društvu vršnjaka, druženje se odvija daleko od očiju odraslih i tada se odvija trening devijantnosti. Ipak, ulaskom u mladu odraslu dob ovoj skupini vršnjaci više nisu toliko važni, a veća je vjerojatnost da će ipak završiti školu i da će imati socijalne vještine potrebne da se zaposle te da im kriminal neće biti izvor prihoda.

Kako vidimo iz ovog kratkog pregleda te dvije skupine – izolacija nije rješenje. Rješenje je nadziranje aktivnosti i sprječavanje da se trening devijantnosti odigra – šaljući povratne informacije da situacije kao što je izrugivanje nastavnika nije nešto jako zanimljivo, povezujući to s njihovim osobnim

iskustvima – kako su se sami osjećali kad su bili izrugivani. Osobito to ne smije postati isplativo – mlada osoba ne smije postići time da se nastavnik uzruja, a ona postane ‘faca’ u razredu (što je rizičnim mladima često jedini način da se izbore za status). Također, područje persuazije i propagande nas uči o pozitivnim efektima tzv. tehnika cijepjenja – djecu i mlade se može podučiti da ono što vide na reklamama nije realno i da na to ne nasjedaju. Slične tehnike se mogu primjenjivati i u ovoj situaciji. Ono što treba imati na umu kao ograničavajući aspekt tih tehnika jest to da one djeluju na svjesnoj razini, dok se trening devijantnosti odvija na nesvjesnoj razini (kroz emocionalne reakcije). Stoga

mladim ljudima treba osvijestiti i sam proces treninga devijantnosti i pojasniti opasnosti koje on nosi u sebi. Istraživanja pokazuju da mladi smatraju da vršnjački pritisak nije čest u njihovom životu te smatraju da se podcjenjuju njihove sposobnosti ukoliko se misli da olako potpadaju pod vršnjački pritisak (Berndt i Murphy, 2002.). Također, Berndt i Murphy (2002.) u svom pregledu istraživanja ukazuju na povoljan socijalni utjecaj nerizičnih vršnjaka na rizične – ukoliko se rizični adolescenti druže s nerizičnim vršnjacima – njihovo rizično ponašanje se smanjuje. Dakle, integracija mladih s rizičnim ponašanjem ima dvostruku korist – nerizični mladi će usvojiti ili održati svoje vještine odupirajući rizičnim socijalnim utjecajima, a mladi u riziku će pod utjecajem nerizičnih vršnjaka smanjiti svoja nepoželjna ponašanja.

Ono što svakako treba izbjegavati jest okupljanje većeg broja mladih rizičnog i društveno neprihvatljivog ponašanja na istom mjestu. Treba nastojati rasporediti takve mlade u razrede s nerizičnim vršnjacima i poticati povoljne vršnjačke utjecaje. U takvim aktivnostima trebaju zajednički sudjelovati i roditelji i svi djelatnici škole, s jasno postavljenim pravilima koja su ponašanja prihvatljiva, a koja apsolutno nedopustiva (i jasno određenim posljedicama koje će definirati isplativost pojedinih ponašanja). Sjetimo se dječaka s početka ovog rada. Naglašeno je da je velika vjerojatnost da će se već prvi tjedan u novoj okolini dogoditi neki eksces. Warr (2002.) objašnjava da se vršnjački utjecaj odvija i zbog straha od ismijavanja i ogovaranja (našeg dječaka može biti strah da će mu se prijatelji rugati da je postao 'mamina maza' ili 'bebica'), lojalnosti (ukoliko mu neki prijatelj ponudi da napravi nešto, ako ga odbije, osjećat će se kao da ga je iznevjerio), ali i ostvarivanja statusa (dolaskom u novu školu dječak se mora izboriti za svoje mjesto, a njemu je najjednostavnije

ostvariti status u skupini rizičnih – često se od takvih učenika čuje da se oni hvale time da su 'najgori u školi'). Ukoliko škola u cjelini (uključujući i roditelje) postavi preventivni pristup za smanjivanje rizičnog ponašanja, naš dječak bi po dolasku u školu bio prihvaćen od svih vršnjaka, ne bi bio odbačen od nerizičnih mladih, već bi ga oni kroz potkrepljivanje poželjnih ponašanja i modeliranje socijalnih vještina postupno vodili prema manje rizičnim i nerizičnim ponašanjima. Nadasve je važno osigurati da rizična ponašanja nisu isplativa – pri tome treba imati na umu alternativni sustav vrijednosti (npr. mladi se nekad međusobno hvale time koliko puta su morali ići na 'razgovor'). Tu se trebaju angažirati i nastavnici, ali i svi djelatnici škole, kao i učenici i njihovi roditelji – važno je da svi (osobito svi odrasli) reagiraju kad primijete da razred npr. skandira učeniku kad se raspravlja o njegovim nepoželjnim ponašanjima ili kad na bilo koji način pokazuju da je taj mladić ili djevojka njima 'faca'. Postupno se mogu promijeniti standardi i među učenicima i 'face' mogu postati oni koji su uspješni u sportu ili oni koji su uspješni u primjeni znanja (a uz to su i primjernog ponašanja). Naime, rješenje su prevencija i sustavni rad na razini škole. Također treba imati na umu kako je promjena u smislu prestanka rizičnog ponašanja jako naporna. Svatko tko je ikad prestao pušiti ili išao na dijetu zna koliko je to bilo naporno, a radi se o promjeni samo jednog ponašanja. Rizično bi se dijete trebalo prestati rizično ponašati, usvojiti socijalne vještine, ostvariti bar dovoljan akademski uspjeh (naravno, i naučiti učiti) te povratiti povjerenje odraslih. Ako ga na svakom koraku dočeka prepreka i ako se ne prepoznaju mala poboljšanja, motivacija je nemoguća misija. Stoga je važno realistično sagledati ponašanja i pohvaliti i male promjene nabolje, a nakon svakog povratka u rizično ponašanje ponovno pružiti ruku i poticati dijete da nastavi s poželjnim promjenama.

Literatura:

- Berndt, T. J. & Murphy, L. M. (2002.): *Influences of friends and friendships: myths, truths, and research recommendations*. *Advances in Child Development and Behavior*, 30, 275-310.
- Dishion, T. J., Capaldi, D., Spracklen, K. M., & Li, F. (1995.): *Peer ecology of male adolescent drug use*. *Development & Psychopathology*, 7, 803-824.
- Dishion, T. J., Eddy, J. M., Haas, E., Li, F., & Spracklen, K. (1997.): *Friendships and violent behavior during adolescence*. *Social Development*, 6, 207-223.
- Dishion, T. J., McCord, J., & Poulin, F. (1999.): *When interventions harm: Peer groups and problem behavior*. *American Psychologist*, 54, 755-764.
- Dishion, T. J., Spracklen, K. M., Andrews, D. W., & Patterson, G. R. (1996.): *Deviancy training in male adolescent friendships*. *Behavior Therapy*, 27, 373-390.
- Glueck, S. & Glueck, E. (1950.): *Unraveling Juvenile Delinquency*. New York: The Commonwealth Fund.
- Gottfredson, M.R. & Hirschi, T. (1990.): *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Granic, I. & Dishion, T.J. (2003.): *Deviant talk in adolescent friendships: A step toward measuring a pathogenic attractor process*. *Social Development*, 12, 314-334.
- Patterson, G. R. (1993.): *Orderly change in a stable world: The antisocial trait as a chimera*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61, 911-919.
- Patterson, G.R., Reid, J.B & Dishion, T.J. (1992.): *Antisocial Boys*. Oregon Social Learning Center, Eugene, Oregon.
- Poulin, F.; Dishion, T.J. & Burraston, B. (2001.): *3-year iatrogenic effects associated with aggregating high-risk adolescents in cognitive-behavioral preventive interventions*. *Applied Development Science* 5(4):214-224.
- Reid, J. B., Patterson, G., & Dishion, G. (eds). *Antisocial behavior in children and adolescents: A developmental analysis and model for intervention*. Washington DC.
- Snyder, J. (2004.): *Reinforcement and coercion mechanisms in the development of antisocial behavior: Peer relationship*. In Reid, J. B., Patterson, G., & Dishion, G. (eds). *Antisocial behavior in children and adolescents: A developmental analysis and model for intervention*. Washington DC, 101-122.
- Stoolmiller, M. (1994.): *Antisocial behavior, delinquent peer association and unsupervised wandering for boys: Growth and change from childhood to early adolescence*. *Multivariate Behavioral Research*, 29, 263-288.
- Warr, M. (2002.): *Companions in crime: The social aspects of criminal conduct*. Cambridge: Cambridge University Press.